

Cultuurhistorische effectrapporten

Een hulpmiddel voor het behoud van cultuurhistorische waarden in een veranderend landschap

ADRIAAN HAARTSEN

De afgelopen twintig jaar heeft de historische geografie zich in belangrijke mate ontwikkeld tot een toegepaste wetenschap. De ervaringen met ruilverkavelingen in de jaren zestig en zeventig, toen het cultuurlandschap in sommige delen van het land onherkenbaar veranderd werd, hebben er toe geleid dat historisch geografen zich actief met dergelijke landschapsontwikkelingen gingen bemoeien. De blik werd niet meer uitsluitend op het verleden gericht, maar ook op de toekomst. De toekomst van het landschap, waarin de historische component een belangrijk onderdeel van de identiteit zou moeten blijven. Recent is ook de stedelijke omgeving opnieuw in beeld van de toegepaste historische geografie gekomen.

HISTORISCHE GEOGRAFIE ALS TOEGEPASTE WETENSCHAP

Na pionierswerk van Harten (1976) in de ruilverkaveling Avezaath-Ophemert en Hacquebord c.s. (1977) in de ruilverkaveling Sauwerd heeft de historische geografie geleidelijk een vaste plaats verworven in de voorbereiding van ruilverkavelingsprojecten. De archeologie maakte kort daarna een vergelijkbare ontwikkeling door. Door middel van archeologische inventarisaties werd een beeld geschetst van de archeologische betekenis van het betreffende gebied en van de wijze waarop met de belangrijkste terreinen moest worden omgegaan. De toegenomen belangstelling voor het verleden van het landschap resulteerde onder andere in het feit, dat de cultuurhistorie in de nieuwe Landinrichtingswet (1985) als een van de te behartigen aspecten van landinrichting werd genoemd.

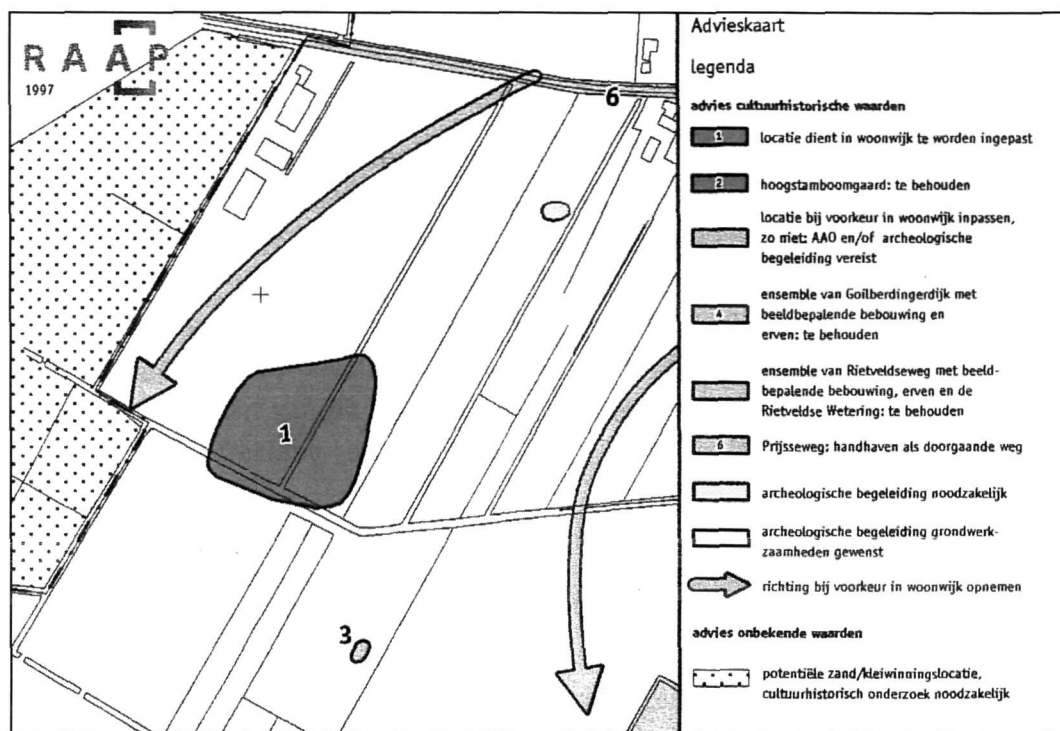
De aandacht van de historische geografie bleef lange tijd vooral gericht op het landelijk gebied. Bovendien trokken de drie disciplines van de cultuurhistorie – archeologie, historische geografie en historische bouwkunde – lange tijd gescheiden op. Door deze onsamenhangende aanpak kwam het belang van de cultuurhistorie in het afwegingsproces bij ruimtelijke ontwikkelingen niet altijd even sterk naar voren. Hierin is de laatste tijd verandering gekomen. Voor het Groene Hart is op verzoek van minister de Boer van VROM een integrale cultuurhistorische beschrijving en waardering opgesteld (Borger &

Vesters, 1996). Daarnaast zijn voor enkele stadsuitbreidingen CHER's ontwikkeld, namelijk voor het nieuwe stadsdeel Leidsche Rijn bij Utrecht (De Groot c.s., 1995) en voor een drietal uitbreidingswijken van Culemborg. Een CHER (afkorting van cultuurhistorische effectrapportage) is een methode om de cultuurhistorische waarden integraal te inventariseren, te waarderen en de effecten van bestaande ruimtelijke plannen op de cultuurhistorische waarden te kunnen meten. Bovendien worden in de CHER aanbevelingen gedaan voor het behoud van deze waarden in het toekomstige stadslandschap.

CULTUURHISTORISCHE WAARDEN IN DE CULEMBORGSE STADSUITBREIDINGEN

De cultuurhistorische waarden van de omgeving van de stad Culemborg vallen in een aantal lagen uiteen. In de eerste plaats is de oorspronkelijke terreingesteldheid van belang: de opbouw in komgebieden, oeverwallen van de Lek, de stroomrug van een ouder riviersysteem (de Schoonrewoerdse stroomrug) en de resten van een oud veenriviertje, De Meer, dat ter plaatse van Culemborg in de Lek uitmondde.

De tweede, prehistorische, 'laag' hangt nauw met de terreingesteldheid samen. Op de Schoonrewoerdse stroomrug zijn vindplaatsen ontdekt van ongeveer 4000 jaar geleden, de overgangperiode van het Neolithicum naar de Bronstijd. Op deze rug, maar ook langs De Meer, zijn bewoningssporen uit de IJzertijd en de Romeinse tijd aangetroffen.

Uitsnede van de advieskaart uit de cultuurhistorische effectrapportage van Culemborg.

De volgende fase die zijn sporen in het landschap heeft achtergelaten is die van de middeleeuwse ontginningen. Goilberdingen, langs de Lekdijk, dateert naar alle waarschijnlijkheid uit de Vroege Middeleeuwen, de overige ontginningsblokken in het onderzoeksgebied zijn omstreeks 1100 ontstaan: Parijs, Paveien, Rietveld en de cope-ontginning Lanxmeer. De manier waarop het gebied is ontgonnen en de strijd die men daarna heeft moeten voeren tegen de voortdurende vernatting van het gebied zijn nog goed in het huidige landschap te herkennen. De lage ligging van het gebied droeg er toe bij, dat het westelijk deel van de gemeente Culemborg werd opgenomen in de Hollandse Waterlinie. Vlakbij de plaats waar de Diefdijk en de Lekdijk bij elkaar komen lag een inlaatpunt, waardoor water uit de Lek ingelaten kon

worden om de gronden ten oosten van de Diefdijk onder water te zetten. Ook delen van de nieuwe uitbreidingswijken behoorden tot deze inundatiegebieden.

De meest recente 'laag' wordt gevormd door de ontwikkelingen in de laatste eeuw. De meeste boerderijen en andere woningen dateren uit de 20^e eeuw, de aanleg van de spoorweg bracht aan het eind van de 19^e eeuw een belangrijke wijziging in het gebied Lanxmeer, en in het bodemgebruik is een toename van boomgaarden en solitaire fruitbomen waar te nemen.

De geïnventariseerde cultuurhistorische elementen en structuren zijn gewaardeerd op grond van de criteria zeldzaamheid, kenmerkendheid en gaafheid. Bovendien is aangegeven of deze waarden van lokaal, regionaal of bovenregionaal belang moeten worden geacht, naar een methode die door Baas & Ligtdag (1994) is beschreven en die ook in het Groene-Hartonderzoek is toegepast. Vervolgens is geanalyseerd

welke uitwerking de bestaande ruimtelijk plannen op de cultuurhistorische waarden zullen hebben en zijn aanbevelingen gedaan voor een betere inpassing van deze waarden in het stedenbouwkundig ontwerp.

De cultuurhistorische effectrapportage staat nog in de kinderschoenen. De toekomst zal leren of met de CHER een effectieve methode is ontwikkeld om cultuurhistorische waarden in het landelijke en stedelijke gebied een betere plaats te geven in de vormgeving en inrichting van ruimtelijke plannen. Het is in ieder geval verheugend, dat de gemeenten Utrecht en Culemborg het initiatief hebben genomen tot integrale cultuurhistorische onderzoeken, die bij kunnen dragen tot een toekomstig landschap met grote historische diepgang.

LITERATUUR

- BAAS, H.G. & W.A. LIGTENDAG (1994). Project 33 NBP Top down. Een methode van selectie en waardering van historisch-geografische elementen en patronen in het landschap op basis van de landschapsgenese.
- BORGER, GUUS J. & PAUL H.C. VESTERS (1996). Cultuurhistorie in het Groene Hart. Een overzicht en een waarderingskaart.
- GROOT, H.L. DE (RED.) (1995). Cultuurhistorische effectrapportage Leidsche Rijn. Gemeente Utrecht.
- HACQUEBORD, H., S.H. VISSER & L. VAN DOMMELEN (1977). Landinrichting in een cultuurhistorisch en geomorfologisch waardevol gebied. Een onderzoek naar de mogelijkheden in de ruilverkaveling Sauwerd. Landinrichtingsdienst. Utrecht.
- HARTEN, J.D.H. (1976). Historisch-geografische achtergronden van het landschap in het gebied van de ruilverkaveling Avezaath-Ophemert. In: Avezaath-Ophemert; een bijdrage voor een ruilverkavelingsplan. Geldermalsen.
- HARTEN, J.D.H. (1988). De invloed van de mens op het landschap. In: H.P. DE BRUIN (RED.): Het Gelders rivierengebied uit zijn isolement. Een halve eeuw plattelandsvernieuwing. Walburg, Zutphen.
- ODÉ, O. & A.J. HAARTSEN (1997). Gemeente Culemborg. Cultuurhistorische effectrapportage plangebied Parijsch. RAAP-rapport nr. 243. Amsterdam.
- ODÉ, O. & A.J. HAARTSEN (1997). Gemeente Culemborg. Cultuurhistorische effectrapportage plangebied Rietveld. RAAP-rapport nr. 258. Amsterdam.
- ODÉ, O. & A.J. HAARTSEN (1997). Gemeente Culemborg. Cultuurhistorische effectrapportage plangebied Lanxmeer. RAAP-rapport nr. 284. Amsterdam.